هۆزی کەڵهوڕ لە مێژوودا

عەباس سلێمان سمایل

هۆزانی کـــورد بەهۆی چەند ئەگـــەرێکەوە لە زۆربەی ناوچەکـانی کـوردسـتـان دەبینرێن، بنەمـاڵەی فـرەش لە سنووری کـوردســتــان ئاودیو بوونە و تێکەڵ بە گـەڵانی دەوروبەری کـوردســتــان بوونە، زۆربەیان لەنێـو هۆزانی دەوروبەری کوردسـتـاندا تواونەتەوە، هەروەها ژمـارەیەکی زۆر لەهۆزانی کوردستان لەسەر چەند ئایین و ئایینزایەکن لەوانە: گـەردی، دیان و کاکـەیی و مـوسـڵـمـانیـان هەیە، هورمزیار، دیان و شیعە و سوننەیان هەیە، هۆزی میلان و بەرازی و پینیـــانیـــشلی بەشـــێکیـــان دیانن، هۆزی شێخانی و مۆسەیی، ئیسلام و ئێزدییان هەیە. بە قسەی ئێـزدییـەکـان هۆزی مـەنتڵ بەشـێکن لە مـەندکـاو مـاوەی چەند سەد سـاڵێکە بوونەتە ئیسـلام، جا سەرەڕای ئەوەی زۆر هۆز هەنە بە چەند زاراوەیەک دەدوێن، وەک گـەردی بە (کرمانجی خواروو و کرمانجی ژووروو) هورمزیار، بە (کرمانجی ژووروو و کرمانجی خواروو و کەڵهوڕی) لەک بەشـــێـــوەی (لەکی و کـرمـــانجی خـــواروو)، کـــەلهـــوڕیش ئەوانەی کـەوتوونەتە ناوچەی سـۆرانیـیـان، بە کـرمـانجی خواروو دەدوێن.

جـا هۆزی کـەڵـهـوڕ لەو هۆزە دێرینانەیە کـە بەر لەزایین ناوی هاتووە و ڕۆڵی گـەورەی لە فـەمـانڕەوایی بەشـێکی فـراوانی کـوردسـتـان و پاراسـتنی وڵاتدا بینیـوە و بووەتە پارسەنگی زلهێز و حکوومەتان و هەمیشە لەگەڵ هۆزانی عـەرەب و زەرد پێسـتـەکان و حکوومـەتانی ناوەندی ئێران لە جـــەنگدا بووە، ئیـــتـــر بەدرێژایی مـــێـــژوو بەهۆی فـەرمانڕەوایی و شەڕ و شۆڕ و مەڕداریـیـەوە کۆچ دەکـەن و دەگوێزرێنەوە و لەزێدی کۆنیان دووردەخرێنەوە.

زێدی کۆنی ئەم هۆزە لە ناوچەکانی سێگۆشەی هێڵی

نێوان کرماشان قەسری شیرین و سۆمار کرماشانە، ناوەندەکەیان شارۆچکەی هەیوانە، بەڵام ئەمڕۆ لە سەقز، سنە و ئوستانی ئیلام، ئوستانی کرماشان، دەبینرێن، هەروەها لە ئوستانی خوزەم ئاباد، بەختیاری خوزستان، خۆراسان، ئوستانی فارس و گوگیلوە نیشتەجێن، هەروەها لە پارێزگەی بەغدا، کوت و دیالە و سلێمانی و کەرکووک و گوندەکانی دەوروبەری شاری هەولێر نیشتەجێن وەک قوشتەپە، کەردز، کەرزۆڕ، پۆڕیجە، گردەڕەشە، بێرکۆت و دارەبەن و چەند گوندێکی دیکە.

جاران لەسەر ئایینی یارسان بوون، لێ ئەمڕۆ تەنیا تیرەیەکیان بەناوی منیشی کە لەکفراو نیشتەجێن لەسەر ئایینی یارسان ماون، ئەم ئایینەش میتراپەرستییەو لە ئایینی زەردەشتی کۆنترە. ئیتر بەگشتی ئەم هۆزە لەسەر ئایینزای شیعەن، تەنیا کەڵهورەکانی سلێمانی و کەرکووک و هەولێر نەبن کە لەسەر ئایینزای سوننەن،

ئەمڕۆکە زۆربەی هۆزەکانی هەردوو ئوستانی ئیلام و کرماشان بە زاراوەی کەڵهوڕی دەدوێن، واتە هۆزانی فەیلی لەم دوو ئوستانە و ئوستانی عەمارە و کوت و بەغدا و دیالە بەم زاراوەیە دەدوێن، جارانیش بەزاراوەی هۆزی کەڵهوڕ و زەنگنە و لەک،.. دەگوترا زاراوەی گۆران.

ناوی کەڵهوڕ لە چییەوە هاتووە

ئەگەر ناوی کەڵهوڕ لەناوی کلاهوری پاڵەوان، یان لە ناوی شاری کالھ، یان کالح (ئەمرود)ەوە نەهاتبێت کە ئەمانەی شاری (کالھ)ی پایتەختی ئاشووریان هێڕی بێ و داگیریان کردبێ، ئەوە بەم جۆرە ئەم ناوە لێک دەدرێتەوە: کەڵ (بەرز، پایە بەرز، چالاک، کەڵە ئاسکی کێوی (نێر)، چیا+ هۆڕ (ئاهورا مەزدا، خۆر، خوداوەندی خۆر)ە.

کەواتە هەردوو بڕگەکە بەیەکەوە ئەم واتایانە دەگەیەنێت: ئەوانەی وەک کەڵە ئاسکی کێوی چالاکن و بەسەر چیا دەکەون، ئەوانەی ئاگر، یان ڕووناکی دەپەرستن، ئەگەر هوڕ (ئور) بێ و (ئور)یش واتای ئاگر دەگەیەنێت، ئەوانەی خودای ئاهورامەزدا دەپەرستن، واتە زەردەشتین. ئەگەر ئور واتای هەوار و نیشتمان بگەیەنێت، ئەوە کەڵهوڕ واتای نیشتمانی بەرز، یان چیانشینەکان دەگەیەنێت، چونکە ئور لە زمانی سۆمەریەکاندا واتای شار و وڵات و ئاوەدانی دەگەیەنێت.

ئیتر (هوڕ، ئاهوڕ، ئاهورا) هەر دەبێت خواوەندی وارونا، یان ڤارۆنا بێت، کە خوداوەندی زۆربەی گەلانی هیند و ئەورووپی بووە، ئەم خوداوەندە لە زمانی کاسییەکان بووەتە ئاسووریاش و لە زمانی هیندی کۆنیش بووەتە سوریا. (ئاشوور)یش کە خوداوەندی خۆری ئەکەدییەکانی دانیشتووی نەینەوایە هەر لە (سووریا)وە هاتووە. کەواتە کەڵهوڕ ناوێکی کۆنی هیندو ئێرانییە و تا درەنگیش ئەم هۆزە لەسەر ئایینی کۆنی خۆرپەرستن ماون و لەلایەن هۆزانی دیکەوە بەم ناوە ناویان هێناون، بەڵام لەڕووی ڕەچەڵەکەوە خۆیان بەنەوەی گودەرزی کوڕی گیو دەزانن.

ئەحمەد شەریفی لەبارەی ڕیشەو ڕەچەڵەکی کەڵهوڕ لە بەرهەمی چاپنەکراوی هەژاردا دەڵێت: میر شەرەف خانی بدلیسی لە بەندی دەیەمیدا باسی فەرمانڕەوایانی کەلهوڕ دەکات و دەڵێ:

مێژوونووسان لایان وایە کەڵهوڕ تیرەیەکن دەچنەوە سەر گودەرزی گیو، کە ئەو گیوە لە ڕۆژگاری دەسەڵاتداری کەیانییەکاندا بەسەر بابلڕا دەگەیشت و بابلی ئێستا ناوی کووفەیە، ئەم گیوە کوڕێکی هەبووە ناوی ڕەهام بووە، بەفەرمانی بەهمەن شای کەیانی لەشکری بردە سەر شام و ئۆرشەلیم و میسر و داگیری کردن، جا هەر ئەو ڕەهامەیە کە مێژوونووسان بەناو (بەختونەسر)ەوە ناسیویانە.

جەمیل ڕۆژبەیانی دەڵێت: کەڵهوڕ بەبنەچە دەچنەوە سەر کلاهوڕی پاڵەوان، کە ناودارێکی مازەندەرانی بووە و شەڕی بۆ فەرمانڕەوایی مازەندەران کردووە.

لە شانامەدا لەچەند دێڕێکدا ناوی کلاهوڕ بەم جۆرە هاتووە: کلاهوڕ کە، لافاوە بۆ لەمپەران، هەموو نازی هەر بەو بوو مازەندەران.

لەجێیەکی دیکەدا دەڵێ: کلاهوڕ پەیدا بوو وەکو شێری نەڕ سەری دا لەسەر داری ئازاو دلێر.

لە دێڕێکی دیکەدا دەڵێ: کە پەنجەی دەپەنجەی کلاهوڕ پەڕاند، هەموو ناخونی وەک خەزەڵ هەڵوەران.

بەڵام ڕۆژبەیانی لای وایە کەڵهوڕ و گۆران لەیەک تیرە نین، هەر ئەوەندە پێکەوە ژیاون و لەناو یەکدا دەژین.

ڕۆژبەیانی دەربارەی وشەی کەڵهوڕ گەیشتۆتە ئەم

ئەنجامە کە، کەڵهوڕ واتای کەڵ ئاهورا (خوای گەورە) دەگەیەنێت.

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بڕوایەش دەڵێت: نیشتەجێکانی چیای زاگرۆس، واتا گوتی، لۆلۆ، کاسی، ئیلامی و میتانی، کە هەر هۆزەی بتی خۆیان هەبووە و لەلایەکیشەوە هەمیشە لەگەڵ هۆزەکانی سۆمەر، ئەکەد، بابل و ئاشووردا شەڕ و کێشەیان لەناودا بووە، هەر یەکێک سەردەکەوت، ژێرکەوتووەکەی بەتاڵان دەبرد، هۆزەکانی زاگرۆس بۆ ئەوەی کەس دەستی بەخوداکانیان ڕانەگات، بتەکانیان لەسەر ترۆپکی کێوی بێستوون (کە ئەو وشەیە هەر بەغستانە، واتە جێگەی خوایانە) قایم کردووە، دیارە لەناو ئەو هەموو خوا زۆرەدا ، گەورە و گچکەش هەبووە، بە خوای لە هەمووان گەورەتر گوتراوە (کەڵ هۆر).

ئەو هۆزەی کە لەو مەڵبەندی بێستوونەدا ژیاوە، خۆیی و ناوی خۆی وەپاڵ کەڵەخوداکەوە داوە و کەڵ ئاهورای بۆ خۆی گرتۆتەوە و وردە وردە کەڵ ئاهورا سواوە و ئەم کەڵهوڕەی ئێستەی لێ پەیدابووە، تەنانەت هەر ئەم هۆزی کەڵهوڕە ئاهەنگێکی گۆرانی و سترانێکی هەیە بەناوی کەڵهوڕی، واتە کەڵ ئاهورایی، یانی ئەو ئاهەنگەی کە خودای مەزن پێی خۆشە. قادر جیهانگیری دەڵێت: هۆزی کەڵهوڕ هۆزێکی زۆر کۆن و مێژوویی کوردن لە ڕۆژئاوای ئێران و بەشێکیش لە ڕۆژهەڵاتی عیراق نیشتەجێن، ناوی کەڵهوڕ دەگەڵ شاری کالەھ (پایتەختی ئاشوور) پێوەندی هەیە.

دواتر دەڵێت: هۆزی کەڵهوڕ لە دەوڵەتگەلی ئەفشار و زەندی [کە خۆیان دوو هۆزی کوردن] و (قاجاری)دا جێگایەکی زۆر گرنگیان هەبووە.

ئەم نووسەرە دەرهەق مەڵبەندییان دەڵێت: لەسەرەتادا هۆزەکانی کەڵهوڕ و گۆران و باجەڵان گشتیان هۆزێکی گەورە بوون بەنێوی گۆران. کە مەڵبەندیان لە سنەوە دەستی پێ کردووە تا ئیلام (ناوچەی کوردانی فەیلی) و هەموویان لەسەر باوەڕی یارسان بوون، (سان هاک) لە دەورەی دووەمی نوێ کردنەوەی باوەڕی یارسان، ئەم هۆزەی دەیەک چەکاندووە، کە بەشی سەروو بەگۆران ناوی دەرکردووە و بەشی خوارووی بەکەڵهوڕ، هەر ئێستاش هەندێ لەتیرەکانی کەڵهوڕ وەک تایفەی منیشی لەکفراو لەسەر ئایینی یارسانین، دەرهەق هەوارگەیان دەڵێت: هەوارگەی هۆزی کەڵهوڕ لە درێژایی مێژوودا بەهۆی ژیانی مەڕ و ماڵاتداری و کۆچەری جۆراو جۆر بووە و هەر لەکرماشانەوە دەستی پێ کردووە، تاکو گەیشتۆتە کەرکووک و نزیک بەغدا (ڕۆژهەڵات بۆ ڕۆژئاوا) و لە سۆمار و نەفت شاوە دەستی پێ کردووە تاکو بە خانەقین و مەندەلی (باشوور بۆ باکوور) دەگات، بەڵام ئەمڕۆ زۆربەی هۆزی کەڵهوڕ لەم ناوچانەدا نیشتەجێن:

١- کرماشان، ٢-ماهی دەشت، ٣-ئیسلام ئاوا، ٤- دێرە، ٥-سۆمار، ٦-قەسری شیرین، ٧-سەرپێڵی زەهاو، ٨- هەیوان، ٩- وێژەنان، هەروەها لەگوار، پشتەی ئیمام حەسەن، باشوور و باکووری پشت کوھ، چلە، قەڵاسەوزی، بەدرە، مەندەلی و شارەبان و خانەقین، ئایەت محەمەد کەڵهوڕ دەڵێت: ژمارەیەکی زۆر لە کەڵهوڕ لە شارەکانی مازەندەران، گەیلان، قەزوین، ئەردەبێل، ئازربایجانی خۆرئاوا و خۆرهەڵات و تاران، یان گواستراونەتەوە، یان بە کۆچڕەوی گەیشتوونەتە ئەوێ.

محەمەد ڕەئووف تەوەکولی دەڵێت: تایفەیەکی کەڵهوڕ لە خوڕ خوڕەی نزیک سەقز هەن، گەرمیان و کوێستان دەکەن.

تایفەکانی هۆزی کەڵهوڕ

هۆزی کەڵهوڕ لەسەرەتای فەرمانڕەوایی سەفەوییەکان لەڕووی جوگرافیاوە بەسەر ئەم سێ ناوچەیەدا دابەش کراون:

١- پلنگان، ٢- تەنگەی زەهاب، ٣- ماهی دەشت، کە لەنێوان کرماشان و سنووری کوردستانی باشووری ئەمڕۆ بڵاوبوونەتەوە. کەچی ئەمڕۆ بەسەر ئەم تایفانەدا دابەشکراوە: تایفەی نوێرانی. تیرەکانی: جیهانگیری، نوێرانی، مورادی، شیری، حەیدەری.

تایفەی هارۆین ئاوایی، لە ئیسلام ئاوا نیشتەجێن، تایفەی کوڵەجۆیی. تیرەکانی: کوڵەجۆی خواروو، کوڵەجۆی سەروو، تەجەر.

تایفەی شیانی. تیرەکانی: قەڵاشیانی، میرزایی، قوای، بۆر بۆر، سەزوی مەلخەتاوی، خەپکە، مارفی قۆخ. تایفەی قۆچمی. تیرەکان: حەمەیل، گەردنکەی، کەڵهوڕ، قۆچمی، تیەنی(کانی)، کوچگین، حاتەم خان،

مامەڕەش بەی.

تایفەی مایەشتی. تیرەکان: بۆربۆر، چوار زەوەر، لاڵیان، چیاکە، کاشەمە، چیا نەرگس، چیا نەقدەلی، تایفەی مەسوێری، تیرەکان: سەلیمی، ناسری، دارفی، باندڕ، مەویلە، زافران، تیەنی کەو، مەسۆیری، حیکان.

تایفەی شایێنی و شوان: تیرەکان: شایێنی-خورابان، شوان خورابان، شنیەیل، کەمەری خواروو، کەمەری ژوورو، کەمەری زەرد، گورگەیی.

تایفەی زوێری. تیرەکان: باقر ئاوایی، تەنگ شوان، دەلوی، چۆڵەک، قەڵاندەر.

تایفەی سیەسیە: تیرەکان: کلاودار، ئەربەخوەر ئاوی، ئەربەخوەر دێمی، بەی زایێرە، چیاکەو، چیا جەنگە (تیرەی دیکەیشی لەگەڵ تێکەڵە)، بەیانی، مەلایل.

تایفەی خالدی: دوور نییە ئەم تایفەیە، ئەو خالدیانە بن، کە لەسەدەی (٩پ.ز- ٦پ.ز) حکوومەتێکیان بەناوی حکوومەتی هاڵدی لە کوردستانی باکوور هەبووە، ناوەندەکەیان شاری تۆشپا (وان)ی ئەمڕۆ بووە، جا دوای ئەوەی ئەم حکوومەتە لەناو دەچێت ئەمانە بڵاودەبنەوە و بەشێکیان تێکەڵ بەهۆزی کەڵهوڕ دەبن، بەناوی تایفەی خالدی، ئەمڕۆکەش ئەم تایفەیە (١٧) تیرەن: زەڕان گوشی، هۆڵگە، قەوچەی، مامەی، زەزاوەنی، پیرگە، بەڕگە، سالگە، ڕەوچە، ڕیۆتەوەن، شیرگە، وارگە، سەڵمان، سەیادان، هەڵوانی، ڕەنگە ئەم تیرەیە لە ڕابردوودا دانیشتووی شاری مێژوویی هەڵوان بن، قەڵارمن، ڕەمەزان. تایفەی کالەپا (کولەپا). تیرەکان. مەیلەسەری، تیمیانەیی، گوەچان گەورە- شۆکەیی، سەراو مەیلەسەری کولەپای گیەڵانی.

تایفەی گەڕیا دوو تیرەن بەم ناوە یەک لەماهی دەشتی و یەک لە خانەقین.

تایفەی بەیاوە بەگی: لە بنەڕەتا (جاف)ن.

تایفەی قەڵاشایەن: بێ تیرەن لەنزیک سەرپێڵی زەهاو نیشتەجێن.

تایفەی گیەڵانی: بێ تیرەن لەگیەڵان و خانەقین و مەندەلی نشتەجێن.

تایفەی شوانکارە: تیرەکانی: کازم، خانی، داربەی، وەفرئاوایی، گوڵێنی.

تایفەی منیشی: لە کفراو نیشتەجێن و بێ تیرەن تایفەی شارەک. تیرەکان: کەسایی، شێخ وەسیی، گاوارە، شیرگە، خواکەرەم. کەریم خانی زەند هەندێک لەم تایفەیەی گواستۆتەوە بۆ فارس. تایفەی وەرمزیار: لە سەرەتادا لە کوردستانی باکوورەوە هاتوونەتە ئەم ناوچەیە و ئێستا لەگەڵ تایفەی شارەک تێکەڵن.

کەڵهوڕ لە سەقز

تایفەیەکی کەڵهوڕ لە ڕۆستەمان و خوڕ خوڕەی سەقز نیشتەجێن.

کەڵهوڕ لە سنە

تایفەیەک لە کەڵهوڕ لە قەڵای پاڵنگان و حەسەناوا نیشتەجێن، هەندێکیشیان لەناو شاری سنە نیشتەجێن.

کەڵهوڕەکانی هەورامان

لەمەڵبەندی چۆمی ژاو و گاڕود نیشتەجێن

کەڵهوڕەکانی قوم

کەڵهوڕەکانی قوم دووتیرەن شێر و کەرزەش

کەڵهوڕەکانی قەزوین

کەڵهوڕەکانی قەزوین پێنج تیرەن: تارم، ئەمیرئاوایی، ئەنجیری، بەرزەندە، شیاوەرەن.

کەڵهوڕەکانی ساین قەڵاو تیکان تەپەی هەوشار ئەمانە بێ تیرەن و لە (١٢) گوند نیشتەجێن کە بە زاراوەیەکی تایبەت دەدوێن، کە بەزاراوەی کەڵری دیرامەدییە ناسراوە، کەمێک جیاوازی لەگەڵ زاراوەی کەڵهوڕەکانی کرماشاندا هەیە.

کەڵهوڕەکانی قزڕەوات

لەناو شارۆچکەی قزڕەوات دوو تیرەی کەڵهوڕی بەناوی سالحی و خالدی نیشتەجێن کە زۆربەی دانیشتوانەکە پێک دەهێنن، بەڵام زۆربەیان بەتورکی قسە دەکەن، بەڵام تیرەی زەڕگۆش لە گوندەکانی باشوور نیشتەجێن و جلی عەرەبی لەبەردەکەن، بەڵام بەکوردی قسە دەکەن لەدوای ئازادبوونی عێراق تێکەڵ بەهێزی پێشمەرگە بوون و تاکو ئەمڕۆ دەوروبەری (٥٠) کەسیان لێ شەهید بووە، بێجگە لەمانە چەند هۆزێکی دیکەش لە قزڕەوات نیشتەجێن وەک قەرەئولوس، زەنگەنە..

کەڵهوڕەکانی دەشتی هەولێر

کەڵهوڕ بەتێکەڵاوی لە ژمارەیەک لەگوندەکانی دەوروبەری شاری هەولێر نیشتەجێن وەک: بێرکۆت، گردەڕەشەی گەورە، قوشتەپە، دارەبەن، کەردز،

سمایلاوە، قەڵات چۆغان و پۆرِیجە و چەند گوندێکی دیکە.

بەرِێز حاجی فاتیح دارەبەنی دەڵێت: دەوروبەری ١٤٠ ساڵ لەمەوبەر سێ برا بەماڵ و منداڵەوە لە ئوستانی سنە ئاودیوی قەڵەمرەوی خاکی بن دەستی وەسمانی دەبن، یەکێکیان لەگوندی تاڵەبانی گەورەی کۆیە و ئەوی دیکە لەگوندی کەڵهورِی دەشتی ساڵەیی کەرکووک و سێیەمیان بەناوی لەشکری کورِی خوادە لەباکووری هەولێر لەنزیک گردێک کە بەناوی غەری بێرکۆت ناسرابوو گوندێک ئاوەدان دەکەنەوە و هەر بەناوی چاکی بێرکۆت (پیرکۆت) دەناسرێت و دواتر کە ژمارەیان زیاد دەبێت بەگوندەکانی دەوروبەردا بڵاودەبنەوە.

گوندی (بێرکۆت)یش تا ساڵی ١٩٧٦ تەنیا کەڵهورِی تێدا نیشتەجێ بوو.

ئەمرۆکەش نەوەی لەشکری لە (١٠٠٠) ماڵی تێپەرِاندووە و چەندین سیاسەتمەدار و شاعیر و مەلاو رۆشنبیری گەورەی تێدا هەڵکەوتووە، لەوانە عەزیز محەمەد و عەبدوڵڵا پەشێو، بەڵام کەڵهورِەکانی قوشتەپە و دەوروبەری سەرەتا لە گوندی (یەدی قو)ی ناوچەکە بە گوندەکانی دەوروبەردا بڵاودەبنەوە جا دوور نییە ئەمانە کەڵهورِەکانی گوندی کەڵهورِی ساڵەیی بن.

قادر جیهانگیری دەڵێت: کەڵهورِ لەم تایفانە پێکهاتووە:

١- تایفەی چنار و کنار، کە بریتییە لە دەنێرە: رِەجەب، باپیر، کرمە، سالگە، قەرزی، برگە، وارگە، غولامی، سەید محەمەدی.

٢- تایفەی مایەدەشت. هەشت تیرەیە: گرگاە، حەسەن ئاباد، زەینەڵ خان، موغەیرە، چو بانکارە، چلەیی، میرعوزێر، رِیزەوەند.

٣- تایفەی سیاە سیاە یازدە تیرەیە! مۆمەیی، کشان، شل مەیدان، چلوگیر، سامان، زەرِگوش، سیادان، لکەپا، فایق ساڵح، رِەزا، بەهرام بەگ، قۆچەیی.

٤- ئەو تایفە کەڵهورِانەی زۆر رِەسەن نین کە لە ئیلام و مەهراب و دەهلوران و خوزستان نیشتەجێن کە بریتین لەم تیرانە: رِەزاوەندی، عەبدولمحەمەدی، گلەدار.

کەڵهورِەکانی تارم و ئەمیرئاباد

تایفەیەکی کەڵهورِ بەناوی کەلۆرِ لەگەڵ تایفەی چەموش گەزک تێکەڵن لەتارم و ئەمیر ئاباد و زەوییە کشتوکاڵییەکانیان لەشامدەست و شاخەکانی زەرەندە، لە زستاناندا لەدێیەکانی ناوبراودا دادەنیشن.

پەراوێزەکان:

١- لەو بیرو رِایانەی کە سەبارەت بەواتای وشەی کەڵهورِ و هۆی ناولێنانی ئەم هۆزە بە کەڵهورِ وتراوە، بەبیروبۆچوونی رِاولیتسۆن کاتێک ئیمپراتۆریەتی ماد لە ساڵی ٦٢١پ.ز لەسەردەمی کیاکزار شای ماد هێرشی کردە سەر ئیمپراتۆریەتی ئاشوور، لەو شەرِەدا ماد سەرکەوت، جا رِەنگە داگیرکردنی شاری کالەھ (کالح- نەمردودی ئەمرۆ) کە بەدەستی ئەم هۆزەی کورد (کەڵهورِ) بێت و بەهۆی ئەمەوە بەکاڵەهێرِ ناویان هات، واتە ئەوانەی شاری (کالەھ)یان داگیرکرد و تەفر و تووناییان کرد و هارِییان دواتر کالەهێرِ دەبیتە کەڵهورِ، بەڵام کەڵهورِەکان وشەکەیان سووکتر کردۆتەوە و دەڵێن (کەلر).

٢- لە دەشتی سارەیی گوندێک هەیە بەناوی کەڵهورِ، کاتی خۆی لەلایەن کەڵهورِانەوە ئاوەدان کراوەتەوە.

٣- چۆلەک هۆزێکی مەرِدار بووە، لە دەوروبەری شاری کەرکووک تا ساڵانی ١٩٦٣ هەواری گەرمیانیان ناوچەی حەویجە بوو.

٤- زەرِگوش: زەرِگوش لە گوندەکانی نێوان قزرِەوات و شارەبان بڵاون، گوندێک لە گوندەکانیان کە کەوتۆتە شاری حەمرین ناوی زەرِگۆشە، ئەمانە جلی عەرەبی لەبەردەکەن و بەزاراوەی کەڵهورِی دەدوێن، وشەکەش واتای گوێ بەگوارە دەگەیەنێت.

٥- خالیدی و ساڵحی بە زاراوەی کەڵهورِی زمانی تورکی قسە دەکەن.

٦- بەشێکی زۆر لە مەلخەتاوییەکان لە پارێزگەی کووت لە بۆتەی رِەگەزی عەرەب تواونەتەوە، بنەماڵەیەکی مەلخەتاوی لەناو شارەبان نیشتەجێن، ئەوانیش هەرە بە عەرەبی دەدوێن.

٧- دەلوی: لە شاری دیوانیە گەرِەکێک هەیە بەناوی حەی ئەکراد (گەرِەکی کوردان) کە بە زاراوەی کەڵهورِی دەدوێن، بەقسەی خۆیان نە لە ئێران و نە لە کفرییەوە نەچوونەتە ئەوێ و خۆیان بە خەڵکی رِەسەنی ئەم شارە دەزانن.

٨- کۆله: کەڵهوڕەکان بەم تایفەیە دەڵێن کۆله، یان کاله جا دوور نییە هۆزی کۆلەی کەندێناوەی هەولێر کەڵهوڕبن.

٩- دوور نییە کەڵ هوڕ، لە کەڵ لوڕ بەواتای گەورە و سەرۆکی لوڕانەوە هاتبێت.

یان لە کەڵ+ وڕ (بوڕ= بڕین) هاتبێت واتەی ئەوانەی چیا دەبڕن، زۆر چالاکن، بەوانەش دەڵێن شاخەوان.

١٠- ئەمڕۆکەش کەڵهوڕەکانی کرماشان دابەشی سەر بەم دوو بەشە دەبن:

١- مەنسووری.

٢- شابازی، هەریەک لەمانەش دابەشی سەر ژمارەیەک تایفە و تیرە دەبن.

١١- میرنیا لە کتێبەکەیدا بەناوی عەشایەری کوردی ئێران کەڵهوڕی دابەشی سەر ئەم تیرانە کردووە:

خالدی، شەیبانی، سیاسیا، کازم خانی، تلیش، خەمان، کورگە، قوچەمی، هاروون ئابادی، مەنسووری، گولەچوپ، ئەڵوەندی، ماهیدەشت، بداغ بەگ، زەینەڵ خانی، شاهین، موشگیر، کەمەر.

دواتر لەهەمان لاپەڕەدا دەڵێ: بەگوێرەی ڕیپۆرتاژی ساڵی ١٣٦٢ی هەتاوی ڕێکخراوی کاروباری خێڵەکی کەڵهوڕی دابەشی سەر ٣١ تیرە کردووە: قۆچی، چلەیی، جلەوگیر، مومنی، ڕوتەوەند، ڕەزاوەند، پاپیران، کەلەپا، کورەگا، شێرزادی، عەبدولمحەمەدی، سەید تازە، برگە، چۆپینکاری، ساشمەیدایی، سەید محەمەدی، سەلمانی، زەینەڵ خانی، ڕەمەزانی، ڕێزەوەند، کەرەم پەنا ئاوا، میر عریزی، سیا سیا، باغولامی، ساڵکە، سەیادان، کەربیان، ڕەجەب، موغیرە، کولەدار، فەڕوحنی.

دواتر میرشیا دەڵێت: زەرگوش تیرەیەکە لە تایفەی سلێمان خانی کە لە دەرەوەی شارۆچکەی ئاودانان و زەرین ئاوای ئیلام نیشتەجێن.

١٢- هۆزی سورەمێری کە لە دەوروبەری شارەبان و خانەقین نیشتەجێن بریتییە لەم تیرانە: کەڵهوڕ، توتک، مامەجان، عەنتەر.

١٣- پوکە بەسەری تیرەیەکی هۆزی کەڵهۆڕە، لە گوندی سۆربەشی پوکە بەسەریان و چەند گوندێکی دیکەی دەشتی هەولێر نیشتەجێن. بەهۆی ئەوەی قەمیشی پوکیان لەسەر سەری وەک پەڕەمووچە چەقاندووە، بۆیە بەم ناوە ناسراون.

سەرچاوەکان:

١- عشایر وایلات وطوایف کرد، اکبر وقایع نگار کردستانی به کوشش محمد رؤوف توکلی.

٢- کرمانشاهان و تمدن دیرینه آن، ایرج افشار سیستانی، ١٣٧١.

٣- ایلات وطوایف کرمانشاهان، محمد سلطانی، ١٣٧٢.

٤- ولاتەکەت بناسە، جەمیل ڕۆژبەیانی.

٥- مێژووی ڕامیاری کورد و کوردەکانی قوم، ئایەت محەمەد کەڵهوڕ، و/له فارسی: وریا قانیع، ٢٠٠٦، هەولێر.

٦- خێڵ و تایفەکانی عەشایەری کوردی ئێران، میرینیا مەشهەد، و/ له فارسییەوە: شەکەوت شێخ یەزدین، ١٩٩٥، هەولێر.

٧- کەلار لەمێژوودا، ئەحمەد باوەڕ، گۆڤاری پەیڤین، ژ(١٣)، ٢٠٠٢.

٨- کوردی کەڵهوڕ، قادر جیهانگیری، گۆڤاری سروە، ژ(١٢٦).

٩- گۆڤاری پەیڤین، ژ(٩)، ٢٠٠٠.